

Літуча Д., Бутенко В. Дефінітивна характеристика проблеми сенсорного виховання дітей раннього віку. *Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи: збірник наукових статей студентів, магістрантів та молодих науковців*. Суми ФОР Цьома С.П., 2023. С. 152–156.

Дар'я Літуча, Віта Бутенко

Сумський державний педагогічний університет

імені А.С. Макаренка

ДЕФІНІТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОБЛЕМИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

У статті здійснено характеристику ключових понять проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку: «відчуття», «сприймання», «органи чуття», «сенсорна культура», «сенсорні здібності», «сенсорне виховання», «сенсорний розвиток», «сенсорні еталони».

Ключові слова: сенсорний розвиток, діти раннього віку.

Постановка проблеми. Період раннього віку характеризується інтенсивним розвитком сприймання. Недаремно в історії психології та педагогіки проблема генезису сприйняття і сенсорних здібностей привертала увагу дослідників. Сенсорне виховання, спрямоване на формування повноцінного сприйняття навколишньої дійсності, визнано основою пізнання світу, першим шаблоном якого є чуттєвий досвід. Успішність розумового, естетичного і морального виховання значною мірою залежить рівня сенсорного розвитку дітей раннього віку, тобто наскільки дитина чує, бачить, відчуває навколишнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що аспекти сенсорного розвитку дітей раннього віку висвітлюються науковцями з різних позицій: дослідження теоретичних і методичних засад та його роль і місце в сучасній дошкільній освіті (А. Богуш, М. Авдєєва, В. Гербова, Л. Каплан, І. Кононова, С. Новосьолова, Є. Смирнова, Т. Фонарьов та ін.);

аналіз сприйняття дітьми сенсорних еталонів (В. Авансова, А. Біне, Л. Виготський, Л. Гальперін, А. Запорожець, Н. Кочетова, М. Лісіна, В. Пілюгіна та ін.); визначення сутності й структури сенсорного розвитку дітей раннього віку (Н. Грама, Л. Петерсон, М. Хендзе та ін.). Незважаючи на чималу кількість досліджень, вважаємо за доцільне конкретизувати основні поняття, які складають поняттєво-категоріальний апарат педагогічного дослідження.

Мета статті: здійснити характеристику ключових понять проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Виклад основного матеріалу. Орієнтованість освітнього процесу на формування у дітей уявлень про окремі зовнішні властивості предметів, пов'язане з обов'язковістю засвоєння їх еталонних найменувань, не враховує специфіки сенсорного розвитку дітей у період раннього віку. Проведені дослідження психологів (Л. Венгер, О. Запорожець, В. Зінченко та ін.), що розкрили функціонально-генетичні закономірності формування перцептивних дій дітей, дозволили обґрунтувати необхідність виділення раннього віку як особливого періоду сенсорного розвитку, основним новоутворенням якого є освоєння специфічним типом перцептивних дій – дій, заснованих на використанні предметних передеталонів.

З метою створення теоретичного фундаменту дослідження актуалізується уточнення основних термінів, дотичних до проблеми, як-от: «відчуття», «сприймання», «органи чуття», «сенсорна культура», «сенсорні здібності», «сенсорне виховання», «сенсорний розвиток», «сенсорні еталони». Відтак, сучасна психологія [7] вбачає основними компонентами чуттєвого пізнання відчуття та сприймання, які є формами психічного відображення об'єктивного світу. Здійснення змістового аналізу феномену «відчуття» дослідниками [7; 9 та ін.], дало змогу формулювати його найпростішою формою відображення окремих особливостей предметів і явищ, яка реалізує безпосередній вплив на органи чуття. Відчуття

необхідні для передачі форми, кольору, звучання та інших властивостей предметів і явищ.

Щодо поняття «сприймання», то науковці [7; 9 та ін.] розглядають «найпростішою з властивих людині форм психічного відображення об'єктивного світу у вигляді цілісного образу». Сприймання, передусім, є чуттєвим усвідомленням предмета чи явища. Звернемо увагу на те, що сприймання відбувається через *органи чуття* (зір, слух, дотик, нюх, смак), що в довідниковому джерелі [2] розглядається спеціалізованою периферичною анатомо-фізіологічною системою, яка завдяки своїм рецепторам дозволяє сприймати та первинно аналізувати інформацію із зовнішнього світу та інших органів самого організму.

Згідно з твердженням вчених [7; 9 та ін.], у кожне сприймання входить відтворений минулий досвід і мислення того, хто сприймає, його почуття, емоції. Крім того, сприймання історичне, оскільки виникає через його опосередкування та врахування минулої суспільної практики та культури [9]. Виходячи з вищезазначеного, вважаємо за доцільне здійснити етимологічний аналіз наукової категорії «*сенсорна культура*». Для початку охарактеризуємо феномени «сенсорика» та «культура», з яких сепарується подана категорія. Відтак, термін «*сенсорика*», який має латинське походження «*sensus*», сучасні науковці М. Чепіль, Н. Дудник [10, с. 14] трактують відчуттями, радаром для сприйняття особистістю навколишнього світу, здатністю організму розпізнавати зовнішні впливи. Розгляд джерел [6 та ін.] показав, що дефініція «*культура*», яка походить від латинського «*cultus*» – «*вшанування*», нараховує понад 400 визначень, що пояснює її багатогранність і багатоаспектність. Узагальнення широкого спектру вживання означеного поняття, дозволило трактувати його рівнем розвитку суспільства і людини, що виражається у способах і формах організації життя і діяльності людей, а також у матеріальних і духовних цінностях, які вони створюють. Щодо термінологічного словосполучення «*сенсорна культура*», то нам імпонує визначення цього феномену, подане дослідниками І. Дичківською,

Т. Поніманською [4, с. 47], які розуміють його загальноприйнятими в суспільстві уявленнями про колір, форму та інші властивості предметів, які формуються в дітей на рівні елементарних уявлень про світ за допомогою гри, праці, навчання та самостійних дій. Сенсорну культуру дитини визначають результатом засвоєння знань про світ за допомогою органів чуття у віці, коли пізнання відбувається на основі предметно-образної дії.

Логіка дослідження вимагає звернення до тлумачення поняття «сенсорні здібності». Здійснюючи пошук смислових акцентів цього конструкту, знаходимо трактування у Н. Грами [3], яка розуміє його як «такі здібності, які виявляються у вигляді сприйняття тих чи інших властивостей і відносин предметів, явищ об'єктивного світу або властивостей власних дій індивіда». Науковці О. Запорожець, О. Усова [5, с. 12] зазначали, що найважливішим у формуванні сенсорних здібностей дітей є оволодіння узагальненими способами обстеження об'єктів, перенесення засвоєних способів дій в нові умови, на нові об'єкти. Спираючись на подані визначення, в межах нашого дослідження, сенсорні здібності тлумачимо функціональними можливостями організму, що забезпечують відчуття та сприймання дитиною навколишнього світу та самої себе.

Цілеспрямований розвиток сенсорних здібностей дітей раннього віку відбувається на таких етапах [3, с. 66]: *1 етап*: формування сенсорних еталонів і стійких уявлень про кольори, геометричні форми та співвідношення між значеннями кількох предметів, закріплених у мові; *2 етап*: дослідження прийомів обстеження предметів, а також оволодіння вміннями відрізнити їх форму, колір, розмір і виконувати все більш складні зорові дії; *3 етап*: розвиток аналітичного сприймання: вміння орієнтуватися в поєднанні кольорів, синтезувати форму предметів, асигнувати окремі вимірні величини.

Дослідження здобутків [3; 5; 8 та ін.] дозволило переконатись, що сучасні науковці розмежовують термінологічні словосполучення «сенсорне виховання» та «сенсорний розвиток». Аналіз педагогічних

джерел [3; 5; 8 та ін.] дав змогу констатувати, що в педагогіці поняття «сенсорне виховання» доволі поширене, але ми уточнимо його етимологію. Стосовно терміну «*виховання*», то, згідно з довідниковими джерелами [2 та ін.], він тлумачиться сукупністю знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини і є наслідком систематичного впливу навчання. У дослідженнях (В. Кошель [5], О. Свйонтик [8] та ін.) сенсорне виховання розглядається як планомірне педагогічне керівництво, спрямоване на вдосконалення та розвиток сенсорних процесів: відчуттів, сприйняття, уявлень. Вищевикладене дозволяє сформулювати «сенсорне виховання» у контексті нашого дослідження як цілеспрямований, спеціально організований процес залучення дітей раннього віку до сенсорної культури соціуму, що виражається у формуванні в них систем сенсорних еталонів та пов'язаних з ними способів здійснення перцептивних дій.

Щодо категорії «*сенсорний розвиток*», то виходячи з того, що *розвиток* є сталим процесом, який підводить до якісно нових утворень і відбувається за визначених умов [2], особистість буде активно розвиватись, відчуваючи протиріччя між суб'єктивними прагненнями та потенціалом. Відмітимо, що в наукових джерелах [3; 5; 8 та ін.] сенсорний розвиток визначається процесом, що сприяє засвоєнню суспільного досвіду, оволодінню системою відповідних еталонів, тобто певних зразків, властивостей предметів, створених людством у процесі суспільно-історичного розвитку. Визначний педагог Л. Вегнер розглядав це поняття розвитком у дитини відчуттів та сприйняття, формування уявлень про властивості предметів (форма, колір, величина, положення у просторі, смак, запах та ін.) [1, с. 266]. Зважаючи на подані визначення, розглянемо означену категорію в аспекті нашого дослідження як формування у дітей раннього віку нових, які не існували раніше, сенсорних процесів та властивостей під активним педагогічним впливом.

У парадигмі нашого дослідження також зустрічається термін «*сенсорні еталони*», який визначено загальноприйнятими нормами зовнішніх

властивостей предметів [2]. Вони включають в себе певні системи або закономірно вибудовані ряди форм, кольорів, величин та інших якостей речей, що сприймаються, які отримують певне мовленнєве позначення. Оволодіваючи такими системами особистість опановує набором мірок або еталонів, з якими вона може зіставляти якість, яка сприймається, давати їй правильне визначення, знаходити місце серед інших. Основним способом формування уявлень про еталони вчені вважають обстеження дітьми різних видів якостей предметів. У сучасному світі виокремлено такі сенсорні еталони [3; 5 та ін.]: кольору – спектр семи кольорів та їх відтінків (світлого й насиченого); форми – геометричні фігури; величини – метрична система мір; слухові – музичні ноти, фонемні рідної мови; смакові – солодкий, солоний, гіркий і кислий; запахи – важкі та легкі, солодкі, гіркі, свіжі і т. д.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, аналіз сутності ключових дефініцій дослідження свідчить про усвідомлену потребу в цілеспрямованому, спеціально організованому сенсорному розвитку дітей раннього віку, добираючи оптимальні засоби. Тому наукове прогнозування передбачає визначення потенціалу ігрової взаємодії як засобу сенсорного розвитку дітей раннього віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баглаєва Н.І. Логіко-математичний розвиток дошкільнят: шляхи оптимізації. *Палітра педагога*. 2002. № 2. С. 40–41.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [укл. і гол. ред. В.Т. Бусел]. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Грама Н.Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика: Монографія. Одеса, 2018. 239 с.
4. Дичківська І.М., Поніманська Т.І. Марія Монтессорі: теорія і технологія. Сенсорно-пізнавальний розвиток дітей раннього віку,

як передумова формування обдарованої особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 11 (18). С. 47–52.

5. Кошель В.М. Сенсорне виховання дітей раннього віку: навч.-метод. посіб. для вихователів дітей дошкільного віку, студентів спеціальності «Дошкільна освіта» та батьків. Чернігів: ФОП Баликіна О.В., 2019. 160 с.

6. Левчук Т. Історія світової культури: Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 400 с.

7. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова, К.: Либідь, 2001. С. 469–476.

8. Свйонтик О. Сенсорне виховання як основа розумового розвитку дітей дошкільного віку. *Молодь і ринок*. 2021. № 1 (187). С. 79–83.

9. Філософія психології: навч. посіб. для студентів напряму підготовки «Психологія» / О.Г. Романовський, В.Є. Михайличенко, Л.М. Грень. Харків: НТУ «ХПІ», 2016. 140 с.

10. Чепіль М., Дудник Н. Педагогіка Марії Монтессорі: навч.-метод. посіб. Київ: «Слово», 2017. 314 с.